

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN [2663-0265](#) (print) ISSN [2663-0273](#) (online)

Journal home page: <https://fp.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Вікторія Станіславівна Даценко

Кандидат філософських наук, доцент кафедри
філософських і політичних наук,
Черкаський державний технологічний
університет,
бул. Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна

E-mail: vitka2177@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1510-6951>

Viktoriia Stanislavivna Datsenko

PhD in Philosophy, Associate Professor of
Philosophy,
Cherkasy State Technological University,
Shevchenko bul., 460, Cherkasy, 18006, Ukraine

УДК 17 +141

**ДЕОНТОЛОГІЯ І ЕТИКА ЦІННОСТЕЙ В ЕТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ
Б.О. КІСТЯКІВСЬКОГО**

Received 25 April 2021; revised 27 May 2021; accepted 14 June 2021

DOI: [10.15421/352102](https://doi.org/10.15421/352102)

Анотація

У статті розглядається проблема співвідношення двох етичних парадигм, репрезентованих етикою Канта і етикою неокантіанства, у творчості українського філософа початку ХХ ст. Б. О. Кістяківського. Показано, що українській філософ у своїй концепції намагається поєднати принципи етичної деонтології і етики цінностей. Це призводить до певного відходу від послідовного раціоналізму, автономії, формальності й універсальності моралі, характерних для етики Канта. Робиться висновок, що етика Б. О. Кістяківського ґрунтується на цінностях, насамперед, на цінності людської особистості, але розгортається як система етичних норм, що утворюють незалежну від природної необхідності сферу належного.

Ключові слова: *етична концепція Б.О.Кістяківського, моральний обов'язок, моральні цінності, етика Канта, етика неокантіанства.*

Deontology and ethics of values in the ethical concept of B. O. Kistyakivsky

Abstract

The article discusses the problem of the two ethical paradigms relation, represented by the ethics of Kant and the ethics of neo-Kantianism and developed in the works of the Ukrainian philosopher of the early twentieth century B.O.Kistyakivsky. His ideas remain relevant today, forming the basis of modern Ukrainian philosophical, in particular, ethical thought. The theme of the article significance is also due to the fact that the relationship between moral duty and moral values is a crucial point of modern ethics.

The aim of the study is to identify the ways of solving the problem of the deontology and ethics of values relationship in the ethical concept of B.O.Kistyakivsky.

The article claims that Kistyakivsky shared with Kant the principle of transcendentalism in ethics. For the Ukrainian philosopher, transcendentalism in ethics means, first of all, the objectivity of moral laws. The transcendental nature of morality also means its ideality, namely, that human beings find it in their minds. Neo-Kantianism attracts Kistyakivsky, on the other hand, by placing values in the basis of philosophical knowledge. But he disagrees with neo-Kantianism by asserting the unity of being and values. As a result, as the article shows, the ethical concept of Kistyakivsky is not consistently rationalistic. From his point of view human morality is not fully autonomous, formal and universal as well. The origins of morality one can find in the depths of one's spiritual life. However, morality is also not a completely irrational phenomenon, it is inevitably rationalizes itself, forming a system of moral norms and duties.

Conclusion. Kistyakivsky's ethics is based on values, first of all, on the values of the human person, but unfolds as a system of ethical duties. So he tries to avoid the contradiction between Kant's ethics and its neo-Kantian interpretations, and for the most part he succeeds.

Key words: *ethical concept of B.O.Kistyakivsky, moral duty, moral values, Kant's ethics, ethics of neo-Kantianism.*

Постановка проблеми.

Богдан Олександрович Кістяківський – один з найзначніших і найцікавіших українських філософів початку ХХ ст. Головний внесок він зробив у філософію права, оскільки був правознавцем за своїм фахом і покликанням. Водночас його філософські інтереси виходили далеко за межі філософії права, охоплюючи різноманітні галузі соціальної філософії, гносеології, логіки. У безпосередньому зв'язку з філософським осмисленням права Б.О.Кістяківський створив своєрідну етичну концепцію. Значення його етичних поглядів підсилюється тією обставиною, що український філософ творчо відобразив ідеї провідного на той час напряму європейської філософії – неокантіанства в його версії Баденської школи. Спадщина Б.О.Кістяківського залишається актуальною й сьогодні, утворюючи підґрунтя сучасної української філософської, зокрема, етичної думки.

У своїй етичній концепції Б.О.Кістяківський виходив з Канта, але переробляв його етичне вчення в дусі кантіанців Баденської школи. Одна з найважливіших проблем пост-кантівської етики – співвідношення морального обов'язку і моральних цінностей. Обов'язок передбачає безумовне виконання моральних вимог без їх оцінки, лише тому, що вони визнаються моральними вимогами. Ціннісний підхід, навпаки, передбачає, що відношення і поведінка людини базуються на моральній оцінці, на виявленні моральних цінностей як основи й мотиву людської активності. Обидва підходи до моралі можуть співіснувати і бути пов'язані між собою. Проте щось із них має бути первинним, обидва первинними бути не можуть – або дещо є цінним, тому що воно відповідає моральним вимогам, або дещо є моральною вимогою, бо воно є морально цінним.

Це принципове питання, від його розв'язання залежить вся будова етичної теорії. У такому контексті можна говорити про етику цінностей і етику обов'язку, причому надання переваги тій чи іншій – це питання далеко не лише теоретичне. Сказане стосується й етичної концепції Б.О.Кістяківського, в якій означена проблема пост-кантівської етики

постає досить явно. Привертає увагу те, що український філософ запропонував свій варіант розв'язання цієї проблеми. Саме тому не можна, міркуючи про неї, не зважати на думку видатного українського мислителя.

Аналіз досліджень та публікацій.

Проблема співвідношення обов'язку і цінностей в етиці Б.О.Кістяківського поки що не дістала достатнього висвітлення в роботах дослідників творчості філософа. В цілому ж його творчість і життя стали за останні десятиріччя предметом значної уваги як в Україні, так і в Росії, увага не зменшується і сьогодні. Постать українського філософа, його ідеї є популярною темою історично-філософських досліджень. Вивчення творчості Б.О.Кістяківського полегшується тим, що видано основні його твори, як мовою оригіналу (російською) [Кістяковский 1998], [Кістяковский 2010], так і українською [Кістяківський 1996]. Життя, творчість і засади філософії Б.О.Кістяківського висвітлені в роботах Л.П.Депенчук [Депенчук 1995], С.Хейман [Хейман 2000]. Соціально філософські погляди в цілому також достатньо представлені в дисертаціях і статтях останніх десятиліть (зокрема, це роботи таких авторів як Н.Жукова [Жукова 2005], В.Даценко [Даценко 2010], С.Стельмах [Стельмах 1997], В.Артюх [Артюх 2006]).

Зрозуміло, що найбільш детально досліджені проблеми філософії права в творчості Б.О.Кістяківського. За кількістю ці роботи набагато переважають дослідження інших питань творчості Б.О.Кістяківського (можна назвати роботи С.І.Максимова, З.П.Гоменюк, В.В.Семикрас, І.В.Толстова, М.П.Альчук). Роботи з філософсько-правових поглядів Б.О.Кістяківського висвітлюють низку питань, які мають значення і для етичної концепції філософа. Робіт же цілком присвячених етиці Б.О.Кістяківського небагато, але вони є. Перш за все, слід відзначити загальний опис етичної концепції українського філософа в роботі А.Є. Фінька [Фінько 2007]. Автор характеризує зазначену концепцію як «етичний реформсоціалізм» або як «етику гідності» на противагу консервативній «етиці милосердя» і ліберальній «етиці успіху». Ознаками етики Б.О.Кістяківського визнаються авто-

номність та універсалізм, «підпорядкування індивіда уявленню про належне (цінності), тобто дії об'єктивних норм» [Фінько 2007: 11]. Аналізуються основні для цієї концепції етичні категорії свободи і справедливості. О.М.Люлькова підкреслює, що найбільше значення для права, на думку Б.О.Кістяківського, мають етичні цілі, «як такі, що діють у ньому і обумовлюють його природу». При цьому вчений виділяв дві етичні цілі у праві: свободу і справедливість [Люлькова 2011: 56]. Російський дослідник С.Г.Олефиренко в дисертації, присвяченій етиці права Б.О.Кістяківського, стверджує, що основними категоріями етики права філософа є категорії належного, необхідного і справедливого [Олефиренко 2008: 14]. Певні етичні питання висвітлюються в роботах, присвячених правовим ідеям Б.О.Кістяківського. Так, В.В.Семикрас вважає саме трансцендентальну теорію цінностей основою етичної і правової концепції Б.О.Кістяківського [Семикрас 2014: 81]. А.Л.Табаков характеризує цілі права як трансцендентальні і етичні [Табаков 2017: 95]. Ці зауваження мають значення в контексті теми, яка тут розробляється.

Мета статті.

Метою дослідження є виявлення особливостей розв'язання проблеми співвідношення деонтології і етики цінностей в етичній концепції Б.О.Кістяківського. Для цього буде здійснене порівняння зазначеної концепції з позиціями Канта і неокантіанців. Будуть виділені спільні принципи кантіанської і неокантіанської етики, а також своєрідне поєднання з ними оригінальних ідей етичної концепції Б.О.Кістяківського.

Виклад основного матеріалу.

Етика Канта послідовно деонтологічна, мораль для Канта починається з морального обов'язку, який диктує людині моральний розум. Обов'язок – основа моральної оцінки (а не навпаки). Моральна поведінка є не що інше, як прояв доброї волі, яка є доброю лише тому, що відповідає моральному закону. Поняття доброго і злого має бути визначене не до морального закону, а лише згідно з ним і завдяки йому, стверджує Кант [Кант 1994: 448]. Добра воля людини, виконання обов'яз-

ку не повинні залежати від наслідків воління. «Дуже добре робити людям добро через любов і співчутливе благовоління до них або бути справедливим через любов до порядку, втім це ще не дійсна моральна максима нашої поведінки... Обов'язок – лише так ми повинні називати наше ставлення до морального закону» [Кант 1994: 472].

Така суворо деонтологічна позиція Канта є наслідком раціоналістичності, автономності, формальності й універсальності моралі в його розумінні. Моральні настанови в кантівській етиці визначаються виключно розумом. Ніяких інших джерел моральності в кантівській етиці немає. Чуттєвість або моральна інтуїція лише доповнюють мораль, надаючи їй «патологічного» за термінологією Канта спрямування. Оскільки моральний обов'язок залежить лише від вимог чистого практичного розуму і є незалежним від будь-яких об'єктів, на які він спрямований, тобто від того, що Кант називає матерією закону, то в цьому сенсі мораль у Канта цілком автономна область реальності. «Єдиний принцип моральності полягає саме в незалежності від будь-якої матерії закону (а саме від бажаного об'єкта) і разом з тим у визначенні довільного вибору однією лише загальною законодавчою формою...» [Кант 1994: 412]. Кант виключає з моралі будь-яку залежність від природної людської схильності або потягу [Кант 1994: 413]. Відсутність в моральних спонуках матеріального змісту, емоційності і предметності призводить не лише до автономності моралі, але й до її повної формальності. «Одна лише форма загального законодавства, можливо завдяки нашим максимам, повинна скласти вищу і безпосередньо визначену підставу волі» - стверджує Кант [Кант 1994: 423]. Кантівський категоричний імператив, як відомо, виражає лише форму всезагальності його застосування, будь який зміст такого всезагального сенсу людських дій в категоричному імперативі виключений. Через її раціональність і формальність етика Канта має універсалістський характер. Моральний розум проголошує свій закон «для всіх розумних істот, оскільки вони взагалі мають волю, тобто здатність визначати свою причинність уявлення-

ми про правила, оскільки вони здатні робити вчинки, виходячи з ... практичних апріорних принципів» [Кант 1994: 411].

Неокантіанці в цілому і зокрема неокантіанці Баденської школи охоче приймали принципи філософії Канта за основу власної філософії. Втім, головним чином, спільність Канта та його послідовників зводиться до трансценденталізму їх філософських побудов, до визнання апріорних засад пізнання і практичних дій людини. Взявши за основу соціально-гуманітарного пізнання цінності, представники Баденської школи (на яких здебільшого орієнтувався Б.О.Кістяківський) фактично внесли до царини соціально-гуманітарного знання, зокрема до етики, елементи ірраціоналізму, гетерономності і матеріальності. Поняття цінностей зустрічається у Канта, але він не ставить цінності в основу своєї етичної теорії. За Г.Ріккертом, специфіка пізнання людини і всього людського полягає у виявленні особливого та індивідуального через відрізнення суттєвих ознак від несуттєвих завдяки віднесенню об'єктів до цінностей [Ріккерт 1997: 258]. Цінності, на його думку, не являють собою дійсності – ні фізичної, ні психічної. Їх сутність в їх значущості, а не в їх фактичності. Але цінності пов'язані з дійсністю. Вони можуть поєднуватись з об'єктом, і тоді останній стає благом, або з дією суб'єкта, і ця дія стає оцінкою. Це можна віднести і до сфери моралі, тоді виявлення моральних цінностей буде метою етики як галузі знань про людину. Треба також підкреслити розрізнення неокантіанцями ідеальної сфери цінностей, сфери належного, з одного боку, і реального буття, яке є лише предметом оцінювання, з іншого боку.

Б.О.Кістяківський цілком поділяв ставлення неокантіанців до Канта як до філософа, який розробив вихідні принципи найбільш плідної філософії. Трансценденталізм Канта також є провідним принципом філософії Б.О.Кістяківського, в тому числі його етичної концепції. Для українського філософа трансценденталізм стосовно етики означає, перш за все, об'єктивність моральних законів. Люди не створюють моральні норми, виходячи з власних уявлень про приємне, комфортне і пра-

вильне. В цьому сенсі норми моралі подібні до природничо-наукових істин. «Значущість морального принципу, - писав Б.О.Кістяківський, - має той же сенс, що й значущість наукової істини. Вона не знаходиться ні в якому зв'язку з тим, як ставиться до морального принципу та чи інша частина людства, хоча б це була його більшість або навіть все людство. ... моральний принцип сам по собі нічого не втрачає і не набуває від того, малою чи великою кількістю людей він усвідомлений [Кістяковський 2010: 245]. Трансценденталізм в розумінні Б.О.Кістяківського означає також поза-історичність моральних законів. Він критикує позитивістів за виведення моралі з потреб суспільства, за еволюційну теорію моралі. Помилка позитивістів полягає в тому, що вони не знають субстрату еволюції моральності, того, що розвивається. Моральність людей історично розвивається, але сама моральність її сутність та її принципи, основні закони моралі й моральні цінності мають поза-історичний характер [Кістяковський 2010: 244]. Трансцендентальний характер моралі означає також її ідеальність, а саме те, що людина знаходить її у своєму мисленні. Тут Б.О.Кістяківський стоїть на боці кантівського ідеалізму. Кант, зазначає український філософ, перший встановив, що істина знаходиться не поза нами, а всередині нас, в конструктивних елементах нашого мислення. Слід розрізнити у знаннях елементи, які вносять мислення і розсудок від елементів, які вносять органи почуттів. Категорія необхідності, наприклад, вноситься в природу, а не виноситься з неї [Кістяковський 1998: 107]. Те ж саме, очевидно, можна сказати і про категорії людської моралі.

Зближуючи свою позицію з кантіанством, Б.О.Кістяківський все ж таки не цілком отожднює свої погляди з поглядами Канта. Він тримає певну дистанцію, усвідомлюючи певну обмеженість етики Канта. Б.О.Кістяківський стверджує, що всю систему етичних норм не можна вивести з категоричного імперативу Канта [Кістяковський 1998: 150]. Етика Канта не містить в собі весь багатий зміст людської моралі, у певному сенсі – це лише обґрунтування вихідного принципу, який залишається вихідним принципом і не більше. Говорячи

словами українського філософа «етична система не створюється філософською думкою з себе самої. Яким би ні був геніальним той філософ, який поставив би собі таке завдання, він не зміг би його виконати» [Кістяковський 1998: 150].

Філософські засади своєї етичної концепції Б. О. Кістяківський знаходить в неокантіанстві, причому в неокантіанстві саме Баденської школи В. Віндельбанда і Г. Ріккертта. Він вважає цей філософський напрям найбільш плідним («На наше глибоке переконання, найбільш плідним для розвитку наукового знання взагалі і гуманітарних наук зокрема є той напрям в цьому русі, яке представлений В.Віндельбандом, Г.Ріккертом, Е.Ласком та ін.» [Кістяковський 1998: 229]). Цікаво, що Баденська школа приваблює Б.О.Кістяківського саме покладанням цінностей в основу філософського пізнання. Український філософ протиставляє філософію культури В.Віндельбанда і Г.Ріккертта, яка базується на цінностях, готовій і завершеній деонтологічній системі Г.Когена [Кістяковський 1998: 229]. Отже, для Б. О. Кістяківського послідовна деонтологічність є недоліком етичної теорії, цілком явно він віддає перевагу етиці цінностей.

Звертаючись до «Етики чистого воління» Г.Когена, він, оцінює її як надто раціоналістичну. «Вона складається з одного розвитку етичних і пов'язаних з етикою понять, бо, на думку її автора, вона повинна служити «логікою наук про дух». Завдяки крайньому її раціоналістичному напрямку немає можливості, виходячи з неї, зрозуміти ті багатства ірраціональних душевних переживань, які становлять психологічне підґрунтя раціональної етики» [Кістяковський 1998: 220]. Водночас Б.О.Кістяківський бачить заслугу Г.Когена в тому, що з тогочасних філософів він «найбільш яскраво показав, що чиста етика має справу не стільки з вольовими рішеннями, зумовленими категоричним імперативом, скільки з особливим видом буття, створюваним етичними діями» [Кістяковський 1998: 152]. В цьому пункті думка українського філософа виявляє розбіжність з неокантіанством Баденської школи, де цінності протиставлялися буттю – як фізичному, так і психічному. «Не

можна ні зіставляти, ні протиставляти істину або буття, з одного боку, і належне - з іншого», – пише Б.О.Кістяківський, – «є підстава говорити про різні види буття, а саме буття природи, буття культурної громадськості, буття художніх творів. ... Тут можуть бути поставлені поруч, а також протиставлені, природа і культура, матерія і дух, суще і цінне» [Кістяковський 1998: 153].

Як можна оцінити етичну концепцію Б.О.Кістяківського у зв'язку з цими висловлюваннями? Перш за все, вона не є послідовно раціоналістичною. Говорячи про етичні погляди В.С.Соловйова, Б.О.Кістяківський знаходить їх величезну перевагу в розумінні співвідношення між раціональним та ірраціональним в етиці. Це співвідношення український філософ формулює таким чином: поза-раціональні основи моралі «складають ті ірраціональні етико-психічні елементи, які, підіймаючись з глибин духовного життя і потім виростаючи, ускладнюючись, диференціюючись та, найголовніше, раціоналізуючись, призводять до вироблення етичних норм і принципів» [Кістяковський 1998: 220]. Можна стверджувати, що для Б.О.Кістяківського існує якась до-раціональна основа етики, яка, з одного боку, ще не є етичною системою у повному її виявленні, з другого боку, є передумовою саме етичної системи і в цьому сенсі є моральною реальністю. Ця ірраціональна стихія морального має очевидний ціннісний характер, вона не є ціннісно нейтральною, що узгоджується з багато разів висловлюваними принципами Б.О.Кістяківського. Слід звернути увагу також на те, що мораль у Б.О.Кістяківського є феноменом особливого духовного життя і це духовне життя є складнішим за мислення, витоки моралі знаходяться в глибинах цього життя. Втім мораль не є цілком ірраціональним явищем, вона неминуче раціоналізується, власне мораль і з'являється шляхом раціоналізації ірраціональних ціннісних інтуїцій. Все це нагадує матеріальну етику цінностей М.Шелера, яка, відзначимо, була висловлена в книзі, що почала виходити в 1913 році (наведені слова Б.О.Кістяківського опубліковано в роботі «Раціональне та ірраціональне в праві» в 1911 році).

Треба додати, що ірраціоналізм у Б.О.Кістяківського не доходить до виведення етики з віри в надприродне, насамперед, віри в Бога. Тут український філософ солідарний з Кантом: «Будь-який гетерономний припис, тобто такий, що виходить з іншої, хоча б Вищої Волі, не є етичний припис» [Кістяковський 1998: 149]. Етика як система принципів і норм залишається у Б.О.Кістяківського явищем суто людським.

Слідуючи за кантівською етикою, Б.О.Кістяківський наголошує на автономії сфери моралі («...Кант незаперечно з'ясував і показав як самоочевидну істину, що етичний принцип ... автономний, тобто що він є результат самозаконодавства людської волі» [Кістяковський 1998: 149]). Але цю автономну сферу «самозаконодавства людської волі» він розуміє ширше, ніж Кант. Кант зводив все до автономного морального воління, яке керується виключно моральним розумом. Б.О.Кістяківський пише про автономну сферу належного і цінностей в житті людини. «Поряд із законами того, що здійснюється, тобто з законами природи, які визначають тільки те, що необхідно, існують ще особливі закони оцінки, закони людські, або норми, що визначають істину і брехню, добро і зло, прекрасне і потворне. Факт встановлення особливих законів оцінки, або норм, свідчить про автономію людини, а остання, безсумнівно, вказує на свободу людини взагалі і людської особистості особливо. Далі, з факту самостійної оцінки та автономії слідує принцип самоцінності людської особистості і рівноцінності особистостей між собою. Нарешті, ґрунтуючись на своїй автономії і свободі, людина створює собі ідеали і вимагає їх здійснення в дійсності» [Кістяковський 1998: 119].

Тут йдеться про автономію людини як особистості, а не як лише розумної істоти. Зрештою основою моралі постає цінність особистості, а не законодавчий практичний розум. Автономною виявляється вся сфера оцінок, які втілюються в закони оцінок або норми. До сфери автономії людини включаються людські ідеали (що б, мабуть, викликало заперечення у Канта). Можна сказати, що у Б.О.Кістяківського мораль є автономною сферою люд-

ського буття але межа між автономним і гетерономним проходить по-іншому, ніж в класичній кантівській етиці. Певні поза-моральні чинники (людські потяги, уявлення про добре і погане) визнаються моральними, якщо вони відповідають законам оцінки. Мораль, отже, базується не лише на моральному розумі, хоча і включає його. Звідси, з точки зору класичного кантіанства, мораль в етичній концепції Б.О.Кістяківського не цілком автономна, вона містить як автономне законодавство розуму, так і поза-раціональні цінності.

Те ж саме, що і про автономність моралі, можна сказати про формальність морального законодавства в концепції Б.О.Кістяківського. Порівнюючи його концепцію з етикою Канта, слід зазначити, що перша не зводиться до формальної відповідності морального розуму та морального воління, до їх всезагальності, хоча і не виключає цю формальну сторону. Говорячи про формальність і беззмістовність категоричного імперативу Канта, Б.О.Кістяківський зазначає, що він і не повинен бути іншим. Не можна сподіватись вивести всю етичну систему з одного принципу. «Не тільки самий етичний принцип, але і всю систему етичних норм людина повинна витягнути зрештою із сутності свого духу» [Кістяковський 1998: 150]. Б.О.Кістяківський порівнює перший етичний принцип з логічними принципами тотожності, несуперечності, достатньої підстави, на яких базується наукове пізнання [Там само]. Це означає, що формальна сторона етики, принцип всезагальності морального законодавства є основою етики лише у сенсі критерія відповідності моральних норм до сфери морально належного. Зміст етики не задається її формальною стороною, він виробляється із сутності людського духа. Тому етика Б.О.Кістяківського (як і етика Баденської школи неокантіанців) включає матеріальні елементи, що базуються на цінностях. Водночас ці матеріальні елементи відзначаються формальною єдністю, яка є необхідною умовою існування моралі. Формальна і матеріальна сторони етики узгоджуються, але є відносно незалежними одна від одної, так можна зрозуміти позицію Б.О.Кістяківського.

Етика Канта універсальна, її вимоги

спрямовані на всі розумні істоти (навіть не обов'язково лише на людей). Етична концепція Б.О.Кістяківського має відчутне універсалістське забарвлення, втім вважати її цілком універсалістською неможна. Поряд з висуненням принципу універсальності моральних норм і цінностей Б.О.Кістяківський вводить поняття «культурної громадськості» як чинник формування моралі (слідуючи в цьому за кантіанцями Баденської школи). З одного боку український філософ наголошує на тому, що «моральний принцип за самим своїм змістом є незмінним і безумовним» [Кістяковський 1998: 148]. «Не можна приписувати моральному принципу властивостей, притаманних моральній свідомості людини, що роблять позитивісти і еволюціоністи» [Там само]. Окрема людина і людство в цілому, стверджує Б.О.Кістяківський, лише усвідомлюють і все більше розуміють моральний принцип. Зрозуміло, що за такої умови моральні вимоги мають бути тими самими для різних людей і людства в цілому. Водночас Б.О.Кістяківський звертає увагу на те, що мораль не є лише системою сформульованих етичних норм. Жива, реальна мораль є діями людей, в яких втілюються етичні норми. Дієва сторона моралі невідривно пов'язана з моральною свідомістю. Етична система твориться людством як «результат цілком свідомих етичних дій людей, здійснених в ім'я категоричного імперативу» [Кістяковський 1998: 151]. Конкретніше, етична система твориться «культурною громадськістю». Вихідним пунктом системи є етичний принцип – категоричний імператив [Там само]. Отже, проголошується універсальність моралі в її відповідності єдиному етичному принципу і, разом, необхідність конкретних соціальних передумов у вигляді культурної громадськості і конкретних, культурно специфічних практичних дій, в яких реалізується і твориться етична система.

Загалом етичну концепцію Б.О.Кістяківського можна назвати етикою трансцендентальних цінностей. Цінності є основою цієї етики. Йдеться про специфічно моральні цінності, які стосуються відносин між людьми. Такі цінності у Б.О.Кістяківського не відірвані від буття і не утворюють особливого царства

цінностей (як у Г.Ріккєрта та В.Віндельбанда), а вплетені в буття, є певною стороною буття людини і суспільства. Моральні цінності не продукуються розумом, а виявляються людиною в глибинах її психічного життя. Водночас, вони не є суто індивідуальними, вони притаманні всім людям, є проявом людської природи, точніше – проявом людського духа в його сутності. Виявляються моральні цінності в культурній громадськості «з властивою їй промисловою і соціальною технікою і державно-правовою організацією» [Кістяковський 1998: 150] як у середовищі їх формування і здійснення. Ці культурні передумови, моральний досвід безперечно, впливають на форми прояву моралі. «Тільки маючи на увазі всю різноманітність форм соціального життя, створюваних культурною громадськістю, можна побудувати справді наукову систему етики» [Там само]. Цінності моралі за своїм змістом так чи інакше зводяться до цінності людської особистості. Можна сказати, що саме людська особистість в етиці Б.О.Кістяківського є найвищою моральною цінністю. Всезагальний характер морального законодавства кантівської етики в українського філософа перетворюється на вимогу моральної рівності всіх людей, яка безпосередньо впливає з найвищої цінності кожної людської особистості. Отже, цінності, які є основою етики Б.О.Кістяківського, постають, з одного боку універсальними і формальними оскільки стосуються всіх людей без врахування їх персональних особливостей, з іншого боку, вони є конкретними і матеріальними, оскільки виділяють цінність кожної людської особистості в її специфіці.

Цінності є лише основою етики Б.О.Кістяківського, вони не утворюють ще власне етичної системи. Етична система твориться моральним розумом на основі моральних цінностей у вигляді моральних норм, тобто вимог до відношень і поведінки людей. Саме моральний розум формує ці вимоги, які набувають форми висловлених моральних обов'язків або імперативів. «Обов'язок етичного характеру, ... має значення певного постулату або моральної вимоги. Так повинно бути єдино тому, що я усвідомлюю це належ-

не як категоричний імператив» [Кістяковський 1998: 60]. Етичний обов'язок протистоїть природній необхідності, з якою його неможна плутати. Це особлива сфера належного, сфера вироблених людиною норм, на які людина орієнтується. У цьому сенсі система етичних норм (тобто обов'язків) автономна, вона не зумовлена поза-моральними чинниками. При цьому принципи необхідного і належного «не суперечать один одному, оскільки обов'язок вміщує в собі необхідність і підноситься над нею» [Кістяковський, 1998: 76]. Норми керують соціальним буттям людей, утворюючи нормативну частину цього буття («Всі найважливіші дії людей в культурних суспільствах визначаються тими чи іншими уявленнями про належне, тобто тими чи іншими нормами» [Кістяковський 1998: 115]. З одного боку норми є ідеальними і трансцендентальними, утвореними розумом людини, з іншого боку, норми реалізуються в практичній діяльності людей, є в цьому сенсі матеріальними. «Етично належне не залишається лише в сфері нашої свідомості у вигляді етичних рішень, а й проявляється постійно зовні у вигляді етичних дій. Таким чином із заданого воно постійно перетворюється на дане [Кістяковський 1998: 152]. Етичні норми спрямовані на ствердження поваги, цінності й гідності людської особистості, адже суспільство, в якому «людська особистість не буде викликати до себе поваги і володіти повною гідністю і цінністю», «засновано на аморальних принципах» [Кістяковський 1998: 344].

Етична концепція Б.О.Кістяківського є своєрідним поєднанням деонтології і етики цінностей. В цьому поєднанні все ж таки провідною стороною залишається етика цінностей, що очевидно зумовлено близькістю українського філософа до Баденської школи неокантіанства. Моральний обов'язок ґрунтується тут на цінностях, насамперед, на визнанні найвищою цінністю людської особистості. Через це обов'язок втрачає суто формальний і суто раціональний характер, набуваючи певного антропоцентризму. Водночас моральні цінності проявляють себе в етичній системі Б.О.Кістяківського через систему моральних

норм, тобто утворюють лише основу етичної системи. Цінності і обов'язки постають двома відносно самостійними сторонами етики Б.О.Кістяківського. Обов'язки випливають з категоричного імперативу, сформульованого Кантом, але набувають матеріальності й конкретності, поєднуючись з цінностями. Моральні цінності, закладені в підвалинах людського духу, зі свого боку, набувають дієвості, раціональності й універсальності втілюючись в систему етичних норм. Б.О.Кістяківський намагається, таким чином, уникнути суперечності між кантівської етикою та її неокантіанськими інтерпретаціями і йому це, здебільшого, вдається.

Висновки.

Етична концепція Б.О.Кістяківського базується на етиці Канта, а також на принципах неокантіанської філософії, насамперед, Баденської школи неокантіанства. Етика Канта є прикладом послідовної етичної деонтології, для неокантіанства Баденської школи провідним є поняття цінностей. Це викликає суперечність в засадах етичної теорії, якої намагається уникнути Б.О.Кістяківський. Його етика ґрунтується на цінностях, насамперед, на цінності людської особистості, але розгортається як система етичних норм, що утворюють незалежну від природної необхідності сферу належного. Мораль, з точки зору українського філософа, має ірраціональні засади, але оформлюється в раціональну систему норм. Вона поза-історична й універсальна за змістом, але реально існує в культурній громадськості і реалізується через конкретно-історичні передумови. Моральні настанови позначаються формальною єдністю і відповідністю кантівському категоричному імперативу, але водночас мають в собі матеріальний зміст – налаштованість на свободу, гідність і цінність окремої людської особистості. Етичні цінності й етичні обов'язки постають у Б.О.Кістяківського як взаємопов'язані і водночас відносно незалежні сторони моралі. Оскільки основою етичної системи виявляються цінності, етику Б.О.Кістяківського в цілому слід віднести до різновидів етики цінностей.

Бібліографічні посилання

- Артюх, В. (2006). Неокантіанство в історичному пізнанні: версія Богдана Кістяківського. Проблеми гуманітарних наук: *Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Філософія*, 17, 84-93.
- Даценко, В. С. (2010). *Соціальна філософія Б. О. Кістяківського* (дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03). Черкаський держ. технол. ун-т.
- Депенчук, Л.П. (1995). *Богдан Кістяківський*. Київ: Основи.
- Жукова, Н.В. (2005). Філософсько-світоглядні засади соціально-політичної концепції Б.Кістяківського (автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05). Львів.
- Кант, И. (1994). Критика практического разума. *Сочинения. В 8-ми т. Т.4.* (pp. 373-479). Москва: Чоро.
- Кістяківський, Б.О. (1996). *Вибране*. Київ: Абрис.
- Кістяковский, Б.А. (1998). *Философия и социология права*. Санкт-Петербург: Русский Христианский гуманитарный ин-т.
- Кістяковский, Б.А. (2010). *Избранное. Часть 1*. Москва: Росспэн.
- Люлькова, О.М. (2011). Соціально-етичні аспекти філософсько-правових поглядів Б.О.Кістяківського. *Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20 травня 2011 р.* (2, с.54-57). Суми: СумДУ.
- Олефиренко, С.Г. (2008). *Этика права Б.А. Кістяковского* (автореф. дис. ... канд. филос. наук). Тульский гос. пед. ун-т им. Л. Н. Толстого.
- Риккерт, Г. (1997). Границы естественнонаучного образования понятий. Санкт-Петербург: Наука.
- Семикрас, В.В. (2014). Теоретико-методологічні засади філософсько-правового вчення Богдана Кістяківського. *Гуманітарні студії*, 24, 78-85.
- Стельмах, С. (1997). Богдан Кістяківський і історична наука. *Київська старовина*, 1-2, 28-39.
- Табаков, А.Л. (2017). Справедливость и право: некоторые аспекты соотношения в русской философии права второй половины XIX - первой половины XX в. *Вестник Московского университета. Серия 11. Право*, 3, 88-97.
- Фінько, А.Є. (2007). *Етичні засади політико-правової теорії Богдана Кістяківського* (автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.07) Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України.
- Хейман, С. *Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату*. Київ: Основні цінності.

References

- Artyuh, V. (2006). *Neokantianstvo v istorychnomu piznanni: versiya Bogdana Kiasyakovskogo* [Neokantianism in historical cognition: the version of Bohdan Kistyakivsky]. *Problems of the Humanities: Scientific Notes of Drohobych State Pedagogical University*, 17, 84-93. (in Ukrainian).
- Datsenko, V.S. (2010). *Sotsialna filosofiya B.O.Kistyakovskogo* [Social philosophy of B.O.Kistyakivsky] (thesis). Cherkasy State Technological University. (in Ukrainian).
- Depenchuk, L.P. (1995). *Bogdan Kistyakivsky*. [Bogdan Kistyakivsky]. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian).
- Zhukova, N.V. (2005). *Filosofsko-svitoglyadni zasady sotsialno-politychnoyi kontseptsii B. Kistyakovskogo* [Philosophical and ideological principles of the socio-political concept of B. Kistyakivsky]. (thesis). Lviv. (in Ukrainian).
- Kant, I. (1994). *Kritika prakticheskogo razuma* [Critique of practical reason]. *Works in 8 vol. Vol. 4.* (pp. 373-479). Moscow: Choro. (in Russian).
- Kistyakivsky, B.O. (1996). *Iybrane*. [Selected works]. Kyiv: Abris. (in Ukrainian).
- Kistyakovsky, B.A. (1998). *Filosofiya i sotsiologiya prava* [Philosophy and sociology of law]. Saint-Petersburg: Russian Christian Humanitarian institute. (in Russian).
- Kistyakovsky, B.A. (2010). *Izbrannoye Chast 1*. [Selected works. Part 1]. Moscow: Rosspen. (in Russian).
- Lulkova, O.M. (2011). *Sotsialno-etychni aspekty filosofsko-pravovyh poglyadiv B.O.Kistyakovskogo* [Socio-ethical aspects of philosophical and legal views of B.O.Kistyakivsky]. *Socio-political processes in the Ukrainian lands: collection of materials, 2011*, 2, 54-57). Sumy: SumDU. (in Ukrainian).
- Olefirenko, S.G. (2008). *Etika prava B.A.Kistyakovskogo* [Ethics of law of B.A.Kistyakovsky]. (thesis). Tula State Pedagogical Institute. (in Russian).

- Rikkert, G. (1997). *Granitsy yestestvennonauchnogo obrazovaniya ponyatiy* [The boundaries of natural sciences concepts formation]. Saint-Petersburg: Nauka. (in Russian).
- Semykras, V.V. (2014). *Teoretiko-metodologichni zasady filosofsko-pravovogo vchennya Bohdana Kistyakivskogo* [Theoretical and methodological principles of the philosophical and legal doctrine of Bohdan Kistyakivsky]. *Humanities studies*, 24, 78-85. (in Ukrainian).
- Stelmah, S. (1997). *Bohdan Kistyakivsky i istorychna nauka* [Bohdan Kistyakivsky and historical science]. *Kyiv antiquities*, 1-2, 28-39. (in Ukrainian).
- Tabakov, A.L. (2017). *Spravedlivost i parvo: nekotoriye aspekty sootnosheniya v russkoy filosofii prava vtoroy poloviny XIX – XX v.* [Justice and law: some aspects of correlation in Russian philosophy of law of the second half of the 19th – the first half of the 20th centuries]. *Moscow University Bulletin. 11. Law*, 3, 88-97. (in Russian).
- Finko, A.Ye. (2007). *Etychni zasady polityko-pravovoyi teorii Bohdana Kistyakivskogo* [Ethical principles of political and legal theory of Bohdan Kistyakivsky]. (thesis). G.S.Skovoroda Philosophy Institute Academy of Science, Ukraine. (in Ukrainian).
- Heuman, S. *Kistyakivsky: Borotba za natsionalni ta konstytutsiyni prava v ostanni roky tsaratu* [Kistyakivsky: the struggle for national and constitutional rights in the last years of tsarism]. Kyiv: Osnovni tsinnosti. (in Ukrainian).